

У такому контексті ми можемо говорити про суб'єктність як феномен, який підтверджений ресурсами дії для досягнення власних цілей, що співвідноситься при цьому з вимогами і намірами інших учасників взаємодії.

Список літератури: 1. Бевзенко Л. Социальные интересы: объект и субъект исследования в контексте актуальной социокультурной ситуации / Л. Бевзенко // Социология: теория, методы, маркетинг. К. – 2011. – № 1. – с. 3; 2. Булгаков С. Философия хозяйства (мир как хозяйство) http://society.polbu.ru/bulgakov_economyphilo/ch27_i.html; 3. Иванов Д. В. К теории потоковых структур / Д. В. Иванов // Социс. – 2012. – № 4. – С. 8–16.; 4. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура [Текст] / М. Кастельс / пер. с англ.; науч. ред. О. И. Шкаратан. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.; 5. Котарбинский Т. Трактат о хорошей работе/ Т. Котарбинський // . – М.: «Економика», 1975. –271 с.; 6. Фуко М. Субъект и власть / М. Фуко. // Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления и интервью. Ч. 3., Пер. с франц. Б. М. Скуратова под общей ред. В. П. Большакова М.: Праксис, 2006. – С. 161 –191.

*Бобро М.С., Фінін Г.І.
м. Харків, Україна*

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

В умовах розбудови незалежної України, коли відбуваються радикальні перетворення у всіх сферах життя, перед сучасною загальноосвітньою школою постає завдання формування різнобічно та духовно розвиненої, активної особистості – громадянина, котрому притаманні передусім висока свідомість та відповідальність. Об'єктивна потреба у вихованні відповідальності, насамперед у шкільному віці зумовлюється підвищенням персональної відповідальності кожної конкретної людини за свій особистий внесок у процес суспільних перетворень.

Разом з тим, як свідчить соціально-педагогічна практика, в сучасних школярів часто знижується інтерес до навчання, виявляється тенденція до девіантної поведінки. Все це, природно, позбавляє їх можливості виявлення соціальної відповідальності, зокрема у старшому шкільному віці, коли виникає потреба у самоствердженні та професійному самовизначенні. Тим самим із загальноосвітньої школи в життя виходять молоді люди, котрі часто з надто великими складнощами здатні продовжувати навчання в освітньо-професійних закладах або долучатися до активної участі у про-

фесійно-трудо́вій діяльності в умовах народжуваного ринкового середовища.

Шляхи формування відповідальності учнів загальноосвітніх закладів та студентів вищої школи знайшли своє відображення й у педагогіці (А. Бойко, В. Горовенко, М. Левківський, А. Макаренко, Н. Огренич, В. Оржеховська, О. Сухомлинська та ін.). Проте, проблема соціальної відповідальності підлітків не була ще предметом спеціального педагогічного дослідження, зокрема, й щодо учнів школи.

Метою статті є висвітлення поглядів науковців і практиків вітчизняної педагогіки на розуміння сутності соціальної відповідальності особистості та шляхи її формування у дітей та молоді.

В українській педагогіці епохи Відродження (XVI–XVII ст.) достатня увага приділялася відповідальності як стрижневій якості майбутніх козаків. Зокрема, у козацьких школах молоді люди виховувались на демократичних засадах. Найвищими якостями при цьому вважались патріотизм, відповідальність за долю Батьківщини і готовність віддати за неї життя. Існувало побратимство. Юнаки, що браталися, клялися у вірності до кінця життя підтримувати один одного. Тобто, відбувався процес формування відповідальності не тільки за себе, а й за іншого. Важливо, що у системі виховання лицаря-козака саме на поєднання цих видів відповідальності спрямовувався сам процес підготовки. При цьому на етапі ініціації юнак мав виявити знання християнських чеснот, загальноосвітнього досвіду та досвіду життя нашого народу, а також вміння фізичної витривалості, спритності, сміливості, особливої сили волі для імітації майбутньої бойової мужності, героїзму та здатності до ствердження у бою, захисту не лише себе, а командира і товариша [3, с. 12].

У XVIII столітті український мислитель Г. Сковорода підкреслював, що успіх у діяльності людини залежить не лише від її здібностей (хоч немає нічого важливішого й кориснішого, вважав він, як пізнати себе, свої сильні і слабкі, позитивні і негативні якості), а й від ставлення до неї людини, від працьовитості, доброчесності, сумлінності, відповідальності та інших моральних якостей. З погляду педагога, кожна людина має займати певне місце в суспільстві не за багатством чи здатністю, а за «сродністю», тобто відповідно до своїх природних задатків, що виявляються і розвиваються в процесі діяльності [3, с. 33].

Сам процес формування відповідальності, за Г. Сковородою, пов'язаний з утвердженням її як звички особистості, оскільки «она не в знанні живет, а в деланії» [3, с. 34]. Загалом, за Сковородою, виконання особистістю громадського обов'язку можливе у служінні людям. Проте, для цього людина має не лише займатися спорідненою працею, а й щоденно працювати над своїм інтелектуальним зростанням, читаючи книги, і тим самим пізнаючи саму себе.

Один із засновників української національної виховної ідеї, С. Русова закликала нову школу «обгорнути» дитину ласкою, викликати усі її активні творчі сили, розвинути етичну й громадську свідомість, щоб вихованці зробились би, дійшовши зросту, добрими, корисними, а отже, і відповідальними громадянами своєї батьківщини [3, с. 50]. Її виховним ідеалом була всебічно розвинена особистість, яка зможе приносити якомога більше користі суспільству і забезпечить на цій основі повну соціальну гармонію, особисте щастя. На думку педагога, саме національне виховання, яке гармонійно вписується у життєдіяльність рідного народу, поступово формує у підростаючих поколінь всі складники духовності, яка передається дітям від батьків, прадідів, збагачується в умовах сучасного буття націй.

Г. Ващенко у своїй книзі «Виховний ідеал» також розкриває проблему виховання ідеальної людини, українця, відповідального громадянина своєї країни з добре розвиненими моральними якостями, а саме волюву, відповідальну, духовно і фізично досконалу особистість. Головною метою життя такої людини є служіння Богу й Україні. Загалом, вищим мірилом відповідальної людини, за Ващенко, є щоденне, щомиттєве зв'язання людиною своїх помислів, вчинків і дій з верховним божеством – християнським Богом. Саме такий не дозволяє людині «виходити» за межі християнських чеснотностей і, тим самим, є стратегічним мотивом у її життєдіяльності [3, с. 65].

Наше розуміння відповідальності як педагогічної категорії розширюється завдяки творчій спадщині А.С. Макаренка. Зокрема, він одним із перших розкриває відповідальність як соціальну якість, яка ґрунтується на відносинах відповідальної залежності, що характеризується її виявленням вихованцями у процесі навчання та позанавчальної діяльності.

У його працях ми зустрічаємося з такими поняттями, як «відповідальна залежність», «загальна відповідальність», «сувора відповідальність», «принцип відповідальності», «відповідальна людина», «переживання відповідальності», «почуття відповідальності перед колективом», тощо. Педагог підходив до аналізу відповідальності з різних сторін, розглядаючи її як почуття, як переживання і як властивості та характеристики суб'єкта діяльності, а також як функції органів управління та характеристику організованого колективу [2, С. 125–128].

Формування світогляду, відповідальності у юнацькому віці він бачив у правильному поєднанні того, що вчений називав близькою і далекою перспективами або розширенням тимчасової перспективи «вглибину» (охоплення більш далеких відрізків часу) і «в ширину» (включення свого особистого майбутнього у коло соціальних змін, які характеризують ставлення до суспільства загалом). Також

А. Макаренко вперше у радянській педагогіці зробив спробу розгляду всіх ланок соціальної відповідальності особистості.

При цьому вчений трактував відповідальність як головну якість особистості. «Це дуже важливо, – писав він, – набагато важливіше всього іншого... Почуття відповідальності службової, ділової, юридичної є поки що головною спонукою праці та ініціативи» [2, с. 126].

Розвиваючи ідеї А. Макаренка, В. Сухомлинський у своїй педагогічній системі розглядав відповідальність у тісному взаємозв'язку з громадянськістю та совістю. Він трактував її як особисту, персональну проблему. «Людина повинна відповідати передусім перед власною совістю. Така відповідальність характеризує здатність молодих людей самостійно формувати обов'язки, вимагати від себе їх виконання, здійснювати самооцінку та самоконтроль, допомагає значно розширити сферу втручання особистості у навколишній світ і стверджувати ідею особистої відповідальності за все створене нашим народом» [3, с. 167].

Незаперечним є те, що соціальна відповідальність формується у процесі діяльності. У Павлівській школі формування майбутнього відповідального громадянина досягалося за допомогою включення вихованців у різноманітні учнівські об'єднання. Кожен учень при цьому брав участь у благоустрої селища, деревонасадженнях, догляді за рослинами, акціях допомоги старшим, немічним. Саме завдяки цьому зміцнювалось почуття індивідуальної відповідальності дитини перед однолітками, іншими людьми.

Педагогічна система В. Сухомлинського передбачала формування з раннього віку здатності до співпереживання, чутливості до чужого болю, милосердя і доброти щодо однолітків, молодших, старших, а також активну допомогу і підтримку слабкішим.

Проте, розвиток відповідальності учнів, за Сухомлинським, успішно формується за умови поєднання виховання з самовихованням, яке є досить актуальним у юнацькому віці. Тому він зазначає, що виховна сила колективу, цілюща сила праці – це азбучні істини виховання, але вони не піднімаються вище за азбуку, якщо немає внутрішньої індивідуальної духовної діяльності, в якій формуються ідеали.

Отже, за Сухомлинським, відповідальність особистості трансформується у духовній сфері людини. Очевидно, без утвердження духовності сформувати відповідальність у дітей та юнацтва надто складно. Саме перша дозволяє зміцнювати почуття відповідальності, забезпечуючи тим самим її дієвість та розвиток.

А. Бойко розкриває питання формування самоконтролю у спільній трудовій діяльності. За таких умов для дитини набуває особистісно значущого смислу вчинок, що відповідає нормам життя у колективі, мотивом, що спонукає дитину до самоконтролю стає уявленням про себе, як

члена невеликого колективу, а також про особливу діяльність, спрямовану на оцінку виконання свого завдання і усунення недоліків з тим, щоб виправдати довіру партнерів, разом з якими вона прагне отримати спільний, якісний результат [1, С. 26–29].

М. Левківський розглядає відповідальність як інтегральне особистісне новоутворення підліткового та юнацького віку. Саме завдяки інтеріоризації (присвоєнню) відповідальність стає визначальним регулятором життєдіяльності особистості. При цьому він виділяє чотири групи відповідальності особистості і класифікує їх як за формою виявлення, так і за змістом. За формою виявлення він поділяє відповідальність школярів на зовнішню та виконавську, а за змістом – на відповідальність за себе та за інших. Загалом, регулятивні механізми відповідальності за інших є похідними від відповідальності за себе [4, С. 35–37].

Виходячи з вищевикресленого ретроспективного аналізу, слід визначити, що проблема відповідальності зростаючої особистості, хоча й поставлена у педагогічній науці давно, проте інтенсивного розкриття зазнала протягом ХХ століття. Але до найточнішого її розуміння підійшов великий гуманіст В. Сухомлинський. Саме включення обов'язку особистості, її відповідальності до складу духовності та виявлення такої важливої детермінанти для регуляції дій і вчинків школяра, як совісність (сумління) і є значним внеском до педагогічної скарбниці і доповнює наше розуміння природи та механізмів розвитку соціальної відповідальності, зокрема підлітків.

Список літератури: 1. Бойко А.М. Від педагогічної теорії до масової шкільної практики / А. М. Бойко – Полтава, 2003. – 93 с. 2. Хрестоматія по истории социальной педагогики и воспитания: учеб. пособие для студентов вузов / под ред. С.А. Мережкина. – Нижний Новгород: Нижегород. гос. пед. ун-т, 2001. – 259 с. 3. Хрестоматія з української класичної педагогіки: К. Ушинський, С. Русова, А. Макаренко, Г. Ващенко, В. Сухомлинський: навч. посіб. / уклад.: В.П. Кравець, О.І. Мешко. – К.: Грамота, 2008. – 768 с. 4. Лемківський М. В. Формування відповідального ставлення до праці в школярів / М.В. Левківський – К: Педагогічна думка, 1996. – 216 с.

*Голованов Б.Д.
г. Харьков, Украина*

ЛЮСТРАЦИЯ КАК ФОРМА СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ